

Moet en kan de filosofie bijdragen aan het oplossen van het milieuprobleem?

De eenentwintigste eeuw kent een aantal ingrijpende crises. Internationaal wordt er een strijd met terrorisme geleverd en financieel heeft de wereld een flink probleem. Maar het meest onomkeerbaar en confronterend lijkt toch wel het milieuprobleem te zijn.

We zijn druk bezig met het bouwen van waterkeringen en het treffen van veiligheidsmaatregelen, maar we zijn toch vooral plannen aan het maken die, juist door de economische crisis, hoog en droog op een plank dreigen te blijven liggen.

*Ook filosofen hebben zich, vooral de laatste decennia, gebogen over verschillende milieu-vraagstukken. We kampen echter nog steeds met een milieuprobleem. Moet de filosofie een meer pragmatische insteek hebben? Moeten we alle middelen gebruiken om milieuproblemen op te lossen? Met andere woorden: **Moet de filosofie bijdragen aan het oplossen van het milieuprobleem?** Is het de taak van de filosofie om te reflecteren op actuele milieuproblemen en wat zijn daarbij haar grenzen? Wanneer houdt de filosoof op filosoof te zijn en wordt hij activist?*

*Dit is echter ook een vraag naar de grenzen van de filosofie überhaupt. Niet alleen naar de grens van wat de filosofie mag of moet, maar met name ook naar wat ze kan. Want, **kan de filosofie bijdragen aan het oplossen van het milieuprobleem?** En zo ja, op wat voor manieren zou ze dat kunnen doen?*

Milieufilosofie en de vraag naar het juiste engagement

Martin Drenthen

Volgens Hegel is het de taak van de filosofie haar tijd in gedachten te vangen. Filosofen reflecteren op de tijd waarin ze leven en proberen de vragen die daarin spelen te duiden. Onze tijd wordt, zoals de vraag terecht opmerkt, gekenmerkt door een aantal ingrijpende crises, waarvan het milieuprobleem toch wel 'het meest onomkeerbaar en confronterend lijkt te zijn'. Vanuit Hegels taakomschrijving is het niet meer dan normaal dat filosofen ook nadenken over

de ‘ecologische crisis’; sterker: het is op voorhand eigenlijk onbegrijpelijk dat dat niet veel meer gebeurt. Eén van de redenen achter die terughoudendheid zou de overtuiging van veel filosofen kunnen zijn dat het er in de filosofie niet om gaat problemen op te lossen, maar om deze te doordenken. Ik ben het daarmee eens: in de filosofie – en dat geldt ook voor milieufilosofie – gaat het in de eerste plaats om het krijgen van inzicht. Wat betekent dat als het gaat om een filosofisch begrip van de milieucrisis?

Filosofen die – op zoek naar inzicht – reflecteren op het milieuprobleem kunnen om te beginnen proberen een diagnose te stellen van de problematisch geworden relatie van de mens met zijn natuurlijke omgeving, op een manier die typisch filosofisch is: met aandacht voor ideeën, denkbeelden en concepten. Milieuproblemen hebben per definitie te maken met een problematische relatie van de mens met zijn omgeving. Daarom beschouwen we natuurrampen – mits ze niet indirect door mensen veroorzaakt zijn – niet als een milieuprobleem.

Veel milieufilosofen beschouwen het loutere bestaan van de huidige ecologische crisis als een indicatie dat de traditionele denkbeelden op een fundamentele manier tekortschieten in het normeren van onze relatie tot onze natuurlijke omgeving. Als dat waar is, dan is de milieuproblematiek niet alleen een technisch, maar ook een moreel en cultureel probleem. De eerste generatie milieufilosofen stelde zich vanuit deze diagnostische inzet allereerst ten doel om te analyseren in hoeverre traditionele filosofische ideeën en concepten, denkbeelden en normatieve kaders een rol hebben gespeeld in het ontstaan van de huidige verstoorde relatie mens-natuur.

Dat wil niet zeggen dat filosofen – als het om de milieuproblematiek gaat – zich hoeven te beperken tot louter reflectie en analyse. Een adequate milieufilosofie is, zo meen ik, per definitie een geëngageerde vorm van filosofie – daarin onderscheidt ze zich ondermeer van de traditionele natuurfilosofie. Het gaat er niet alleen om te verklaren hoe de ecologische crisis heeft kunnen ontstaan, maar ook om te begrijpen waarom (en in welke zin) de ecologische crisis eigenlijk een probleem is.

Analyse van en gerichtheid op een oplossing van de crisis kunnen in het geval van de milieufilosofie niet los van elkaar worden gezien. Om die reden zou je ook kunnen stellen dat de milieu-ethiek niet zomaar een vorm is van toegepaste ethiek, maar ook een ethische vernieuwingsbeweging is: milieu-ethiek neemt de praktische uitwerking van filosofisch-ethische denkbeelden op de relatie mens-

*Het is een kleine
stap van ethische
vernieuwingsbeweging
naar activisme*

natuur als uitgangspunt om de morele kwaliteit van deze denkbeelden te onderzoeken.

Veel milieu-ethici nemen echter geen genoegen met een verklaring van de milieucrisis, maar zoeken daarnaast ook naar articulatie en legitimering van morele normen die onze verstoorde relatie tot onze omgeving kunnen helpen verbeteren. De crisis in zijn problematische karakter leren begrijpen, betekent automatisch dat je gericht bent op de uiteindelijke oplossing ervan. Veel milieu-ethici analyseren en reflecteren niet alleen maar, maar bemoeien zich ook met de wereld. Het is een kleine stap van ethische vernieuwingsbeweging naar activisme, maar die stap is niet zonder risico.

De milieufilosofie is ontstaan in de V.S., Australië en Europa in de vroege jaren zeventig van de twintigste eeuw als reactie van filosofen op het ontstaan van de milieubeweging. In “Is there a need for a new, an environmental ethic?”¹, één van de eerste milieufilosofische publicaties, bekritiseerde Richard Routley het ‘antropocentrisme’ van de traditionele ethiek. In dit stuk beschreef hij een hypothetische situatie van een laatste mens op aarde die de mogelijkheid heeft de biosfeer met een ‘knopdruk’ te vernietigen, net voordat hij zelf sterft (het zogenaamde ‘laatste-mens-argument’). Routley stelde dat de gangbare ethiek niet in staat is deze situatie bevredigend te beoordelen, omdat deze er steeds vanuit gaat dat er geen geldige ethische redenen kunnen zijn om de laatste man te veroordelen. Zonder mensen zou er ook geen ethiek meer bestaan. Dat antwoord was volgens Routley contra-intuïtief. Hij pleitte daarom voor een ‘nieuwe ethiek’ die uitgaat van de ‘intrinsieke waarde’ van de natuur, een waarde die niet afhangt van het bestaan van een menselijke waardeerder. Een problematische gedachte uiteraard. Vooronderstelt een morele waarde niet noodzakelijk een waarderend subject? En gaat het er in Routleys voorbeeld niet juist om hoe wij menselijke morele subjecten in het nu oordelen over deze toekomstige situatie? En betekent het intrinsiek waarderen van natuur niet veeleer dat een mens de morele waarde erkent van dingen die buiten of zonder hemzelf bestaan? Maar los van al deze kwesties was Routley met zijn ‘intrinsieke waarde’ begrip wel één van de eersten die het brede morele onbehagen met de natuurvijandige traditie filosofisch probeerde te articuleren.

In de jaren die volgden werden allerlei filosofische debatten gevoerd over Routleys kernbegrip ‘intrinsieke waarde van de natuur’ (is die subjectief of objectief; absoluut of relatief; toegekend of erkend?) en over verschillende varianten van antropocentrisme en non-antropocentrisme. De milieufilosofie ontwikkelde zich steeds meer tot een klein specialisme in de academische filosofie met sterk

1 R. Routley (nu: R. Sylvan), “Is there a need for a new, an environmental ethic?”, in: *Proceedings of the 15th World congress of Philosophy*, vol. 1, Sophia: Sophia Press, 1973, pp. 205-10.

scholastieke trekken. Waar Routley nog een activistisch pleidooi hield voor een alternatieve doordenking van de mens-natuurverhouding, werden veel milieufilosofische debatten zodanig abstract dat ze voor de milieupraktijk veelal irrelevant werden – zoals Bryan Norton in 1991 aantoonde (in zijn boek *Toward Unity among Environmentalists*²). Voor de vraag of we de Waddenzee tegen gasboringen moeten beschermen lijkt het irrelevant of de intrinsieke waarde van de natuur van toekenning door de mens afhankelijk is of niet.

Mede als gevolg hiervan kreeg in de milieufilosofie in de jaren negentig een nieuwe, meer pragmatische benadering de overhand. Gesterkt door de destijds breed gedragen publieke aandacht voor milieuvraagstukken gingen veel milieufilosofen zich op concrete kwesties richten omdat, zo veronderstelden zij, de fundamentele vragen onderhand wel voldoende duidelijk waren. Ze schortten welbewust allerlei fundamenteel filosofisch-ethische vragen op om de eerder ontwikkelde basisbegrippen als uitgangspunt van hun op toepassing gerichte reflecties te nemen. Zo ontstonden rapporten over omgang met genetisch gedomificeerde organismen, biologische landbouw, over de waarde van natuurbescherming, wildbeheer, enzovoort.

Maar tijdens die pragmatische wending gebeurde iets opmerkelijks. Waar oorspronkelijk de begrippen ‘intrinsieke waarde’ en ‘antropocentrisme’ vooral als uiting van een onbehagen met en als normatieve kritiek op de gangbare natuurhouding waren bedoeld, werden deze radicale milieuintuïties steeds vaker op neutrale wijze als begrippen gepresenteerd uit een steeds couranter wordende ecocentrische denkwijze. Milieufilosofen bekenden niet langer kleur, maar constateerden met hun conceptueel instrumentarium slechts verschuivingen in de preferenties van de Nederlandse bevolking ten aanzien van natuur en schreven vervolgens beleidsanalyses voor overheidsinstanties die met die ‘vergroening’ rekening wilden houden. Inmiddels staat het begrip ‘intrinsieke waarde’ al enkele jaren in de wet (tot wanhoop van de ambtenaren die zulke begrippen moeten operationaliseren) en speelt het een rol bij de legitimatie van natuurbeleid. De prijs daarvan is echter dat ‘intrinsieke waarde’ tot een abstractie is verworden, losgezongen van de radicale maatschappijkritische houding waar het begrip uit voortkwam.

Het begrip heeft sindsdien een verdere betekenisverschuiving ondergaan, waardoor de maatschappelijke rol van filosofen verder is gemarginaliseerd. In het huidige milieu- en natuurbeleid is de waarde van de natuur tot een objectieve zaak verworden: antropocentrische ‘ecosystem services’ en niet-anthropocentrische ‘natuurwaarden’ die door milieukundigen en ecologen geturfd en berekend kunnen worden. Deze ‘intrinsieke waarde’ van de natuur wordt daarbij

2 B.G. Norton, *Toward Unity among Environmentalists*, New York: Oxford University Press, 1991

eventueel aangevuld met omgevingspsychologische noties als ‘natuurbelevingswaarde’. En zo is het gekomen dat de milieuproblematiek tegenwoordig vooral als een technische zaak wordt gezien: op te lossen door de invoering van slimme technologie, verstandig grondstoffenbeheer en hier en daar ecologische herstelmaatregelen. Morele natuurervaringen zijn alleen nog interessant voor (omgevings)psychologen, als tijdverdrijf tijdens New Age-zingevingscursussen of in het kader van doelgroepenbeleid.

Uiteindelijk leidde de filosofische wending naar pragmatiek ertoe dat het kernbegrip ‘intrinsieke waarde’ als kritisch begrip geen rol meer speelt, maar is verdampt in een vrijblijvend psychologisch subjectivisme enerzijds, en een

*Wanneer filosofen
zwijgen nemen
anderen hun rol over*

louter descriptief ecologisch objectivisme anderzijds. ‘Subversieve’, cultuurkritische betekenissen werden verdrongen naar de marge van het milieudebat, doordat de filosofie haar eigen uitgangspunt – explicatie

van en kritische reflectie op morele ervaringen van natuur – uit handen heeft gegeven en heeft overgelaten aan anderen. Sindsdien staat de filosofie aan de zijlijn van het maatschappelijke milieudebat, en hebben filosofische en ethische analyses en kritieken plaatsgemaakt voor activistische en moralistische pamfletten door niet-filosofen. Dat is niet omdat alle milieufilosofen activist zijn geworden, maar omdat filosofen zich onvoldoende als filosoof hebben geëngageerd met de milieuproblematiek. Wanneer filosofen zwijgen, nemen anderen hun rol over. Het gevolg is een milieudebat waarin over de meest wezenlijke kwesties niet of slechts oppervlakkig wordt gepraat.

Om het initiatief te herwinnen pleit ik er daarom voor dat de milieufilosofie opnieuw aandacht besteedt aan de interpretatie van de betekenis van onze morele relatie met de natuur om ons heen. We zouden de impliciet werkzame morele betekenis van ervaringen met natuur weer moeten articuleren, de momenten duiden waarop er kennelijk een morele interesse in de natuur bestaat en zo uitleggen waarom het milieuprobleem meer is dan louter een technisch probleem. Op die manier zouden filosofen kunnen helpen om de dominante interpretatiekaders waarmee onze relaties met natuur doorgaans worden geduid weer expliciet te maken en ter discussie te stellen, om verdrongen betekenissen naar voren te halen en om daardoor het maatschappelijke milieudebat te verrijken. Dit kan bijvoorbeeld door te onderzoeken hoe ecologische kennis van een specifieke plaats bepaalde culturele praktijken informeert en zo tot een lokale visie kan leiden op wat goed leven ‘hier’ betekent. Of door te analyseren welke betekenissen meespelen in ontmoetingen met wilde dieren of in het hedendaagse

verlangen naar ongerepte natuur. Een dergelijke hermeneutische milieufilosofie houdt geen moralistisch pleidooi voor een ecocentrische ideologie (zoals de activist) en wil ook niet primair een sluitende normatieve theorie ontwerpen (zoals de neutrale ‘filosofische expert’), maar diagnosticeert (als arts van de cultuur, zou Nietzsche zeggen, dat wil zeggen: gericht op een uiteindelijk te boven komen van de crisis) door op een geëngageerde manier te verhelderen hoe onze natuurlijke leefomgeving zich als betekenisvol aan ons voordoet.

Maar ook de niet-ethici kunnen bijdragen aan het milieudebat, bijvoorbeeld door te vragen hoe het komt dat veel ecologische kosten van ons collectieve handelen zo gemakkelijk geëxternaliseerd worden in politieke besluitvorming, onder welke institutionele voorwaarden mondiale milieuproblemen kunnen worden geadresseerd, hoe natuurkennis en technologie vervlochten zijn, welke epistemologische kwesties een rol spelen bij de modellering van klimaatsystemen, enzovoort.

De milieuproblematiek zit boordevol interessante filosofische kwesties die het bestuderen waard zijn. Door zich als filosoof te engageren met de milieuproblematiek kunnen filosofen de inhoudelijke verschraving van het milieudebat helpen tegengaan. De oplossingen komen daarna.

Van handelaar naar rentmeester

Kai Heijneman

De filosofie houdt zich bezig met existentiële vragen, vragen die eeuwig blijven, maar daardoor nooit de voorpagina van de krant halen. Het milieuprobleem is een probleem dat niet in een paar jaar opgelost zal zijn. Toch is onze bezorgdheid voor het milieu pas de afgelopen eeuw een issue geworden. Groen is een hype, mede dankzij een gepassioneerde Al Gore is er nu ook op de hoogste politieke niveaus aandacht voor het probleem. De uitstoot van schadelijke stoffen verminderen is hip en grote vervuilende bedrijven als Shell investeren bij wijze van PR-stunt in groene projecten. Op het eerste gezicht lijkt de filosofie als discipline weinig aan het probleem te kunnen doen. Filosofie is daarvoor te weinig pragmatisch. Met alleen idealen kom je niet tot een milieubeleid.

Om het milieuprobleem blijvend op de politieke agenda te krijgen, is meer nodig dan een hype. Politici en burgers gaan het milieu pas meer prioriteit geven op het moment dat zij andere deugden hoger gaan waarderen. In onze kapitalistische liberale democratie is de belangrijkste taak voor een burger consumeren. Zolang de consumptie op peil blijft, blijft onze economie en welvaart groeien. Ons geluk lijkt af te lezen aan de hoogte van ons Bruto Nationaal Product. Deze drang tot consumptie staat op gespannen voet met het milieu. De produc-